

Видання Союза визволення України

Як Москва нищила Україну

На підставі старих українських пісень

зладив

Вячеслав Будзиновський

Ціна 60 сот.

Відень, 1917.

Накладом Союза визволення України

З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.

ВІСТНИК СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Орган Союза визволення України.

Виходить у Відні раз на тиждень.

Одинокий український тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напряму.

Передплата: річно 15 кор., піврічно 8 кор., чвертьрічно 4 кор. 50 сот.

Редакція: Wien, VIII., Josefstadtterstraße 79,
II. Stiege, Tür 10. — Адміністрація: Tür 6. — Tel. 13430.
Чек. конто: 107.090.

Найдешевша українська книжка в часі війни!

Др. Льонгін Цегельський:

Русь-Україна а Московщина-Россія.

Друге, перероблене видання.

Книжка обіймає 128 стор. друку й має карту України,
а коштує лише 80 сот.

Кожен Українець мусить зазнайомити ся з минувшиною свого народу, мусить пізнати, за що славні наші діди проливали свою кров, чим був колись — не дуже ще давно — наш рідний край, наша Україна.

Коли якийсь гурток замовить зразу 10 або більше примірників, то за пересилку не буде нічого рахувати ся.

Найкраще присилати гроші наперед, бо посліпплатою пересилка дорожша.

==== Bund zur Befreiung der Ukraine. ===

Wien, VIII., Josefstadtterstraße 79.

Видання Союза визволення України

Як Москва нищила Україну

На підставі старих українських пісень

зладив

Вячеслав Будзиновський

Відень, 1917.

Накладом Союза визволення України.

З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.

Наша Україна, що колись, у давнину, звала ся „Русь“, мала трьох головних сусідів, з якими їй довелось віками ворогувати. Се були: з заходу Польща, з півдня бісурмени Татари, що жили-кочували там, де тепер губернія таврійська, південні часті губернії херсонської й бесарабської, та в Криму, а з північного сходу Московщина. Татари вже майже цілком загибли й ледви жменя зостала ся їх в південнім Криму. Поляки значно присмиріли та мабуть мусітимуть вдоволяти ся тим, аби в своїй Польщі мати слку-таку волю. Одна тільки Московщина досьогодні сильна та налягає чорною хмарою на Україну — на нашу мову, на наш народ і наш край гірше, ніж коли небудь налягали Польща чи Татарва. Бо Татарва грабила наш добуток, брала людей у полон, палила й мордувала, набігаючи ордами на Україну. Від цього одначе можна було оборонити ся. Але Татарва нашої мови, звичаїв, а що головне, і нашої волі не займала. Польща, хоч і бажала нас по неволити, та була за слаба до цього. В ній не було ні ладу, ні сильної державної влади, ні сильного війська й наші прадіди вміли від Польщі боронити ся. Інша річ Московщина. В ній здавна була сильна царська влада та сильне військо й тому темна Московщина так, наче чорна хмара, налагала на нашу Україну, закриваючи нам сонце волі й просвіти.

У піснях, що їх наш народ, особливо ж старше покоління по селах, ще співає, заховала ся доволі добре пам'ять про те, як наш народ сусідував з Ляхами, Татарвою й Москальми. („Москалі“ се теж саме, що „Русские“, „Великоросси“; солдатів же „москалями“ звати — се невірно). Є в нас, серед народу, староєвітські пісні й думи про війни українських козаків з Ляхами — Поляками та Татарами, але є й пісні про лихе сусідство з Московщиною. В отсій розвідці хочемо розглянути, що кажуть народні пісні про се сусідство України з Московщиною.

Як Москва цькувала Татар на Україну?

Думають звичайно наші люди, що Україна увійшла у зносини з Московщиною перший раз тоді, як Богдан Хмельницький 1654 р. піддав Україну „під протекцію“ московського царя. Се невірно. Вже 1169 р. московсько-сузальський князь Андрій Боголюбский напав на Київ, зруйнував та ограбив його немилосердно, а людей вирізав або взяв у полон. Коли ж коло 1250 р. прийшли зі сходу, з азійських степів, Татари й оселили над Чорним морем і в Криму, тоді московські „великі князі“, а потім „царі“ підмовляли Татар раз-пораз нападати на Україну. Робили вони се тому, щоб наш народ слабів і тим лекше став добичею Москви. Особливо ж діяло ся се в XV століттю, коли ханом кримських Татар став Менглі-Герай, що був великим приятелем московського великого князя Івана. Ось так 1482 р. за намовою Івана напав Менглі-Герай на Київ, здобув його й ограбив, а з рабовані в Софійськім Соборі золоту чашу й золотий таріль післав свому приятелеві Іванові в дарі. Року 1485 і 1487 Кримці, знову підмовлені Іваном, пустошать Поділля; 1489 р. руйнують вони Київ і пустошать через пів року Київщину, а 1490 р. нападають на Поділля і Волинь. Отсії напади повторюють ся опісля рік-річно.

Се татарське лихоліттє, яке на нас наслала Москва, пригадують нам ще нині народні пісні з того часу. Тяжкі то мусіли бути часи, коли такі пісні народ ще й тепер співає. Багато маємо сих пісень, але тут подамо лише дві:

Зажурилася Україна, що ніак прожити, —

Витоптала орда кіньми маленький діти.

Ой! маленьких витоптала, великих забрала,

Руки назад повязала, під хана погнала.

А друга пісня така:

За річкою огні горять,

Там Татари полон ділять.

Село наше запалили

І багацтво розграбили,

Стару пеньку зарубали,

А миленьку в полон взяли.

А в долині бубни гудуть,

Бо на заріз людей ведуть:

Коло шиї оркан веть ся,

А по ногах лапицю беть ся.

А я бідний з діточками

Піду лісом стежечками.

Хто оборонив Україну від Татар?

Від татарського лихоліття оборонило Україну українське козацтво, себто свободне українське селянство, зорганізоване на воєнний лад по обох боках ріки Дніпра, де тепер губернії чернігівська, полтавська, київська та східна частина подільської, а особливо на Запорожжя, де тепер губернії каторинославська й херсонська. Воно не підлягало ні Польщі, ні Московщині, ні Татарам, але правило само собою та боронило України від ворогів.

Українські козаки заслоняли своїми грудьми перед Татарою не тільки нашу землю, але також Польщу. О сей козацький мур розбила ся неодна татарська орда й хоч винищила Україну, так вже не мала сили дірати ся до Поляків чи до Москалів. Неодну татарську орду, котру годі було здергати перед межею наших земель, козацтво розбилло тоді, коли вона з добичею і з ясиром (бронцями-невольниками) вертала в Крим. Козацтво тоді відбивало добич і полонений Татарами християнський народ. Нераз же вдирали ся козаки в Крим і увільняли тисячі полонених Українців і загалом християн. Аж до Царгороду заганяли ся дуже часто наші Запорожці! Бувало й так, що як годі було велику орду здергати й вона таки вдерла ся глибоко в наш край, то запорозькі козаки собі вдирали ся в Крим і відплачували Татарам отнем і мечем. Коли орда, що руйнувала наш край, довідувалася про се, вертала чим скорші до Криму, щоб рятувати свої оселі перед Запорожцями.

Через вічну та безперестанну війну з Татарами й Турками наше козацтво росло в пораз більшу силу та стало бороти ся з Польщею за волю України. Одначе Московщину непокоїла сила козаччини й тому Москва через весь час боротьби Хмельницького з Польщею помагала Полякам. Коли Хмельницький боров ся з Польщею та благав православного царя, щоб православному народові України дав поміч, тоді царь переказував Хмельницькому, щоб він покорив ся Полякам. Польському королеві царь дав навіть гроші, щоб Польща могла найняти німецьке наємне військо проти Хмельницького й против українських козаків.

Як Москва нищила українську гетьманську державу?

Одначе українські козаки таки відорвали Україну від Польщі. Війна з Польщею сильно прорідила козацькі ряди й тому Хмельницький бояв ся, що Польща, котра найняла

собі німецькі війська, знову підібє Україну. Хмельницький озирав ся за помічю. Москалі ж рішили ся підурити козаків. Козаки тоді ще не знали Москалів і в 1654 р. згодилися зробити московського царя зверхником-опікуном над Україною. Згода між нашим козацтвом і московським царем була така, що якби Поляки ішли воювати Україну, то царь має дати своє військо на поміч козакам; зате козаки мали помогати цареви, якби хотів напав на його московський край. Поза тим царь не мав ніяких прав на Україні. Україна мала зоставати такою вільною державою, якою була Москва, та мала мати свого власного гетьмана, свій уряд і своє військо.

Але московський царь не на те згодив ся бути зверхником над Україною, щоб Україну боронити перед Польщею. Його епіка над Україною мала довести поволі до того, щоб московські пани загарбали українську землю, а народ України щоб закріпостити. Таке не могло стати ся так довго, як довго не винищено козацтва. Москва зміркувала, що вона сама не в силі винищити козацтва. Отже московський царь рішив ся вигубити козацтво при помочі Польщі. Тому царь відступив в 1667 р. Полякам половину України й сим спричинив те, що козацтво гинуло не тільки через війну з Москвою і Польщею, але також через війну між собою.

Наші козаки все добивалися того, щоб вся Україна була при купі. Щоб се стало ся, треба було або відбити правобережну Україну від Польщі або лівобережну від царя, або й зробити одно й друге. Робилось і одно і друге і третє. Одні козаки відбивали Правобереже від Польщі, аби його злучити з Лівобережем під зверхністю царя. Отсі козаки ішли разом з московськими військами або й самі проти тих козаків, що самі або разом з польським військом хотіли відбити від царя Лівобереже, аби його злучити з Правобережем. Ще інші бороли ся і з одними і з другими, а так само і з Польщею і з Москвою, аби злучити всю Україну до купи. В такій війні, в якій проти себе стояли не тільки козаки й польські чи московські війська, але також козаки проти козаків, гинули наші козаки в братовбійчій боротьбі з собою.

Ся довга війна вигублювала наш селянський народ, що був ним, з котрого виростали козацькі галузки. Москалі й Поляки провадили війну на свій спосіб: як'яке місто або село мусіло впустити до себе Поляків або тих козаків, що воювали против Москви, то гірка була доля народу, коли

вони вступали ся, а на їх місце приходили Москалі. Всіх людей такого міста Москалі вирізували, не щадячи ні старців, ні жінок, ні дітей-немовлят. Саме місто вони рабували й пускали з димом. „Ви — казали Москалі — сякі-такі сини, ви зрадили цареви, приймаючи у себе Ляхів, чи козаків, що проти царя!“ Також Поляки вирізували всіх людей в місті, в котрім були Москалі.

Ще гірше було, як козацтво по обох боках Дніпра захотіло скинути з себе і московське і польське ярмо. Тоді гибло козацтво і від московського і від польського оружя. Міста й села вирізували і Москалі і Поляки. В додатку, як не Москалі, то Поляки, а як не Поляки, то Москалі брали собі до помочі то Татар, то Калмиків. І єї вирізували наш народ і сотками-тисячами гнали бранців на кримський торг.

Москалі й Поляки мали свій власний спосіб на козацьких провідників. Вони їх просто мордували. Як який значний козак видав ся був Москві небезпечним, то Москалі, буцім-то караючи його „за зраду“, мордували його або вивозили далеко поза Україну, найчастійше на Сибір. Сим робом вони замордували полковників Золотаренка й Сомка, вивезли кількох гетьманів, а між ними навіть славного Дорощенка! Поляки розстріляли буцім-то „за зраду“ преславленого полковника Богуна, гетьмана Виговського й багато інших.

По кількох роках такої страшної війни — не війни, а різні, спричиненої Москальми через те, що Московщина поділила Україну між себе й Польщу, правобережна Україна перемінила ся в пустиню. На Правобережі вигибло до ноги не тільки все козацтво, але вигибувесь народ, тільки недобитки перенесли ся на Лівобереже. Міста й села на Правобережі щезли. На Лівобережі й на Запорожжю лишило ся ще трохи козацтва, але воно було сильно перебите.

Як Москва нищила Гетьманщину?

На Лівобережі, чи, як тоді казали, на Гетьманщині, Москва винищувала козацтво найріжнішими способами. Умова України з царем була така, що на Україні мало стояти тільки українське козацьке військо; московське військо могло стояти на Україні лише тоді, коли який ворог напав би на Україну, а Москва йшла помагати нашому козацтву бити ворога. Москва робила отже так, що буцім-то Україна

була все „загрожена“ Татарами або Поляками, їй присилали своє військо на Україну. Проти своїх ворогів Москва все висилала наших козаків. Се вона робила не лише тому, щоб за московську справу не проливали крові самі Москалі, а також тому, щоб українське й запорозьке козацтво вигибало та не могло брати в оборону українського народу, як московські солдати будуть народ рабувати, також тому, щоб своїх московських військ не годувати власним московським коштом, тільки коштом українського народу, а вкінці тому, щоб Украївці не могли збунтувати ся против Москви, як московські солдати будуть на Україні стояти. Що Москва не мала чистої совісті й бояла ся бунту Українців, доказується народня пісня :

Восточний царь Україні не діймає віри,
Посилає Голіцина *), щоб не було зміни :
„Ой, іди-ж ти, Голіцину, лядською межою,
„А я піду із Москвою слідом за тобою.
„Станови ся, Голіцину, все на крутих горах,
„А я стану із Москвою по велиможних дворах.

Сьому московському війську, яке царь висилає на Україну, не давав царь ні харчів, ні грошей. Щоб не згинути з голоду, московські солдати рабували наш народ — брали збіже, худобу, коні, але ні за що не платили. Крім того дерли з нас податки, хоч умова, яку царь мав з гетьманом Хмельницьким, не позволяла Москалям стягати з нас податків. Народу не було кому боронити, бо козаки були в далеких походах. Наш народ терпів і, проливаючи слези, співав:

Москалики, соколики !
Поїли ви наші волики...
А коли вернете здорові,
Поїсте й останні корови !

Сказано вже, що Москалі забирали козаків з України, щоб вони були як найдальше від рідного краю та щоб не було кому боронити Українців, як над ними будуть збиткувати ся московські війська. Як не було війни, на котру можна-б було наших козаків вислати, Москалі забирали їх в московську землю канали копати, багна осушувати і т. ін. Московська земля була для українських козаків гіршою турецької неволі. Вони там голодували й хорували, так, що мало хто з них вертає до дому. Про такого козака, загнаного в Московщину, народ донині співає :

*) Князь Голіцин був воєводою московського царя.

Стойть явір над водою, в воду похилив ся,
Сидить козак у неволі, гірко зажурив ся.
Не хили ся, явороньку, ти ще зелененький,
Не жури ся, козаченьку, ти ще молоденецький !
Не рад явір хилити ся, вода корінь мие,
Не рад козак журити ся, так серденько нис:
— Ой, рад би я не журитись, самі слізі ллють ся,
— Бо на мене молодого кайдани кують ся...
— Ходжу—нуджу, ходжу—нуджу, як те сонце в лузі,
— Чи я встану, чи лягаю, то серце все в тузи.“
Летить орел понад море та й, летючи, крикнув:
— Ой, як тяжко в Московщині, що я не привикнув!
— Ой, є в мене на Вкраїні рідинська мати,
— Вона-ж мене пожалує, як свого дитяти.
— Ой, є в мене на Вкраїні ріднесенький батько,
— То він мене приголубить, як свое дитятко.
Ой, поїхав в Московщину козак молоденецький,
Горіхове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой, поїхав в Московщину та там і загинув,
Свою рідину Україну навіки покинув.
Казав собі насинати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину :
— Будуть пташки прилітати калиноньку юсти,
— Будуть мені приносити від родоньку вісті.
В неділеньку рано вранці всі дзвони дзвонили,
То нашого козаченка клали у могилу.
Тешуть явір, тешуть явір, яворину тешуть;
Молодому козакови чорні кудри чешуть.
Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину
Молодому козакови та й на домовину.
Тешуть явір, тешуть явір та й вже обтесали,
Молодого козаченка на лавці поклали.
Отаману коня дано, а соцькому зброю,
Щоб позволив поховати козака з стрільбою.
Несуть його, коня ведуть, кінь головку клонить,
А дівчини за козаком білі ручки ломить.
Ломить вона, ломить з мизинного пальця:
„Нема, нема та й не буде козака-коханця !
„Хиліте ся, густі лози, звідки вітер віє,
„Дивіте ся, гарні очі, звідки милий іде“.
Хилили ся густі лози та й вже перестали,
Дивили ся гарні очі та й плакати стали.
Умер козак, умер козак та й тихая мова;
Лишив ся лиш кінь вороний, золотая зброя.

Як Москва нищила наших чумаків і селян?

* З ким лиш Москва нї воювала, посыпала на війну наше козацтво, бо царь все шанував своє власне московське військо. Як Москва йшла на війну, то їй потрібне було не тільки військо. За військом мусіли йти тисячі возів з харчами. Москва провадила війни напідмінок коштом і напою кровю, забирала українському народові його працю, ладувала на українські вози й веліла Українцям всезти харчі за військом. Ті чумаки та селяне, що своїми возами та своїми волами явозили за московським військом харчі, майже всі загибали.

Ось так при Москалах, що в 1735 р. воювали Крим, було 16 тисяч наших селян і чумаків. Наші чумаки перевозили власними возами й волами харчі, бараж і гармати. Сей похід був дуже нещасливий. Військо дійшло до Камянного Затону, але морози, сніги та всякі хороби нищили військо й худобу. Через те армія вернула зимувати на Україну — на горе Українців. Москалі зіли все, що з хліба чи з худоби їм в руки попало, а обробований народ загибав з голоду. Але не всім, що були в Криму, повело ся зайти на Україну, щоб там перезимувати. Москалі навмисне зробили так, що ті Українці, котрі були при армії, лишилися позаду й не дістали ся на Україну, щоб там прозимувати. Одним тільки Гетьманцям пропало 12 тисяч коней, — на той час страшно велика сила.

Про оте лихо співається в народній пісні так:

Сидить пугач на могилі!
Та все „пугу“, „пугу“.
— Збирайте ся, чумаченцьки,
— Зимовать до Лугу!
Котрі умні та розумні
Та послішали ся
Та до Лугу прибували,
Totі в Лузі зимували.
А котрій нерозумні,
Котрам воли отощали,
Totі в кримськім степу
Марно пропадали.
Лежить чумак між возами,
На важницю склонив ся,
Рученькою лиш правою
За серце вхопив ся.

— Колиб я злав, що прийдетъ ся
— Тут менѣ вмирати,
— Свому роду вклонив би ся ;
— На той битый шляшок вийшовъ,
— Слізми би облив ся !
„Ой, ви чумаченьки, славні бурлаченъки,
„Ой, ви хлопці вгожі,
„Робіть тому чумакови
„Домовину з рогожі!“

Або друга пісня така :

В суботоньку проти неділеньки
Цілу ніч не спали,
Через той Лиман-річенъку
Переправу, мали.
Переправляли вози з волами,
Ще й казені гармати...
Ішли чумаки, славні бурлаки,
На них жупани сині.
А як пристали та до армії,
Нічого не зсталось на спині.
Лежить чумак межи возами,
Та все думає й гадає...
Дерс иоли, дерес рукави
Та все плечі латає.

Так само, як кримські походи, винищив Українців також похід Москалів під генералом Мініхом в Молдавщину в 1739 р. І про се лишила ся пам'ять в нашім народі, бо ті чумаки, що вернулися з Молдавщини, зложили таку пісню :

Похилились густі трави, де чумаки воли гнали ;
Пожурились чумаченьки, як жури пабрали.
Ой, в неділю поранецьку усі дзвонон дзвонятъ,
Ой, там наші чумаченьки вози й воли гонять.
Чи тим та Молдава славна, що жовтій пісکи ?
В Молдаву гнали шість пар волів, з Молдави йшли пішкі !
Чи тим та Молдава славна, що круті гори ?
В Молдаву пішли в жупанах, а з Молдави голі ! і т. д.

В 1757 р. Москалі били ся знову з Прусаками. Як всі війни, так і сю війну з Прусаками вела Москва коштом майна та крові Українців. Через Польщу й Литву пішли тоді Москалі до Пруссії вісім тисяч українських чумаків

і погоничів. Вони всі вигибли майже до одного. Про оте заховала ся така пісня:

Ой, поїхав чумаченько, поїхав за Десну,
Обіцяв ся вернути ся та на другу весну.
Ждала, ждала чорноброва, та й плакати стала:
Ой, якби я сива зазуля, щоб я сизі крила мала,
То-б я ту превражу Москву кругом облітала,
То-б я свого миленького могилу пізнала.
Прилетіла-б я до гробу та й сказала-б „куку“:
„Подай, подай, мій миленький, хоч правую руку!
— Ой, рад би я, моя мила, обидві подати,
— Насипано сирої землі, не можу підняти.

В 1757 р. царь пігнав до Пруссії десять тисяч Гетьманців і п'ять тисяч слобідських козаків (з Харківщиною). В роках 1760 до 1762 пігнав царь до Пруссії дві тисячі Гетьманців. Під пруським містом Кістріном був дуже кривавий бій, в котрім Прасаки перебили майже всіх наших козаків разом з нашими чумаками й погоничами — 15 тисяч душ! Про різню під Кістріном наша народня пісня співає:

Ой, у городі, ой, у Кістріні
Бьють ся Прасаки три дні три годині.
Та на четверту стало повергати,
Козацького трупу конем не зіджжати!
В городі Кістріні річки криваві,
Козацькі, витязькі,
В половині із пруськими.
В городі Кістріні мости викладані
Толубиями козацькими,
В половині з московськими.
Ой, десь узяв ся сизокрилий орел
Та й узяв руку з козацького трупу
Та поліс він руку у чисте поле...
Ой, ніс він у поле, ніс і у друге,
А на третім полі став він спочивати;
Ой, та тую руку став же він клювати
Та став тую руку бити-побивати.
Стала тая рука к орлу промовляти:
— Та не клюй мене, сизокрилий орле,
— Скажу тобі усю щиру правду:
— Колиб сеє отець-мати знали,
— То вони би сеє тіло поховали
— Та що суботоньки вони-б поминали,

- Ішо недільськи панаходу наймали.
- А коли би сеє рідні брати знали,
- То вони би сеє тіло поминали.
- А коли би сеє рідні сестри знали,
- То вони би сеє тіло оплакали,
- Вони-б мене, як зозулі, обкували.

Як Москва вигубляла українське козацтво тяжкими роботами?

Москві було мало того, що воєнними походами вигублювала наше козацтво й руйнувала наш народ. Щоб се козацтво до решти винищити, гнала його на ріжні роботи. Тоді укріпляли Москалі проти ворога свої границі, будували фортеці, копали у себе канали. Царь не хотів робити цього коштом свого московського народу. Він хотів все те зробити коштом України. Москва гнала наших людей на ті тяжкі роботи не лиш тому, щоб обезпечити Росію коштом України, але ще й тому, щоб наш народ, зруйнований тими роботами, лекше було зломати під ярмо панщини та щоб вигубити наше козацтво, котре могло б наш народ узяти в оборону.

Козаки й селяне мусіли йти на ті роботи з власними кіньми, з власними возами та з власними харчами. Коли ті бідні люди харчі вже прохарчували, коли їм копі й воли виздижали, коли їм одіж розлізда ся, коли вони видали вже останній гріш, коли тяжкі роботи й хороби вже цілком обесили їх, Москалі не хотіли давати їм переміні. Москалі не хотіли пустити їх до дому, щоб на їх місце прийшли інші з свіжими силами, з свіжими кіньми й волами, з свіжими харчами та грішми. Москалі не давали їм також ні одежи, ні харчів, ні заплати, — а робили так тому, щоб усі ті козаки й селяне вигибли від тяжкої праці, від хоріб і з голоду. Тоді вже, як всі вигибали або ставали каліками, Москалі гнали на роботу свіжі тисячі українських козаків і селян. Ті свіжі так само вигибали, як і їх попередники. Кого вислали на „лінію“ копати шанці або кого післали копати канали, сей був так якби на смерть засуджений.

Яка сила нашого народу мусіла при тих роботах вигинути, зміркуюмо, коли прочитаемо, скільки вислано їх до деяких більших робіт. В 1716 р. вислано кільканадцять тисяч козацького війська з генеральним хорунжим Сулимою сипати „лінію“ й копати канал від Волги до Дону. Те саме було в 1717 р. В 1722 р. пішло під Царицин над Волгу де-

сять тисяч українських козаків. В році 1731 вислано під проводом київського полковника Антона Танського 20 тисяч козаків і 10 тисяч селян, отже 30 тисяч людей сипати шанці. В 1732 р. вислано над Орель 20 тисяч козаків і 10 тисяч селян під командою прилуцького полковника Галагана. В році 1733 лубенський полковник Данило Апостол мусів пігнати на „лінійні“ роботи над Ореллю 20 тисяч козаків і стільки-ж селян.

На „лінійні“ роботи гнали козаків ще в роках 1737 до 1739, але не знаємо, яке було число тих нещасливців. Копати Ладозький канал коло Петербурга пішло в 1721 р. 12 тисяч козаків під чернігівським полковником Полуботком, лубенським полковником Марковичем і генеральним хорунжим Сулимом. Сулина помер в дорозі. В році 1722 повів туди-ж на Ладогу 12 тисяч козаків полтавський полковник Іван Черняк. Сі козаки робили в голоді і холоді днем і нічю, в неділю і в свято! Ще й московський бригадир велів їх по звірськи бити палицями. Козаки, працюючи в ба́нах, страшно хорували, але що їх недугами ніхто не жуврив ся, так вони гинули, як мухи. В живих не лишила ся навіть третина. Плата була дуже мала, але й сеї ніхто не платив їм, бо гроші крали московські команданти.

В 1722 р. пігнано над Каспійське море 10 тисяч українських козаків будувати фортецю над рікою Сулаком. В 1724 р. вислано туди-ж над Сулаком дальших 10 тисяч. В р. 1725 вислано туди-ж дві тисячі козаків з Гетьманщини, а одну тисячку з Слобожанщини. Також в роках 1726 і 1729-ім вислано на Кавказ багато нашого народу до робіт. На Кавказі вигибло наших найбільше, бо там не тільки робота була найтяжча, але нищила їх спека, голод і повітре (жовта пропаснича і чума).

Як врахуємо до купи тих, про котрих знаємо, що в різних часах ходили на ті роботи, то вийде, що було їх найменше триста тисяч душ! До дому вернула каліками найбільше третина. Що найменше двіста тисяч наших козаків погибло на чужині. Се лиш ті, що не погибли у війнах, лише при шанцях і каналах. Петербург цілій збудований на українських кістках.

Ті лінійні й каналні роботи не тільки вигублювали наше козацтво. Через них загибав також народ, що лишився в краю. Москалі гнали на роботи самих здорових і найдужчих. Вони мусіли забирати з собою коні й воли. На кождих виятих на роботу 10 людей мусів бути один власний

кінь або пара волів з возом. На кождих 50 людей мусів бути їх власний плуг з волами, плугатирами й погоничами. Через те в краю не лишив ся майже ніхто, що мав би силу працювати. Не було кому, нії не було чим орати й сіяти. Як же посіяли, то вже не було кому жати. В додатку ті, що лишилися вдома, чуючи, що їх козаки на лініях загибають з голоду, мусіли їм з дому довозити харчі. Козаки на роботі загибали від тяжкої праці й недуг, а ті, що лишилися вдома, гинули з голоду та тратили ся, довозячи їм в чужину харчі. Так то Москва нищила з розмислом наш український край!

Як Москалі нищили Україну, посвідчив сам московський фельдмаршал Мініх. В 1733 р. він так писав: „Гетьманщина давніше могла вислати в поле сто тисяч козаків. Сього року зібрано тільки 20 тисяч. З того в кримський похід вислано 16 тисяч. По 300 верстах маршу лишилося їх тільки 12.730, по більшій частині безкінних або з сухоребрими шкапами. Зате Запорожці, котрі що лишилися вернули з під татарського піданства*), добре узброєні й кождий з них прийшов з двома або й трьома добрями кіньми“.

Якого величного знищення нарobili на Україні ті літнійні й канальні роботи, можемо вимірювати з того, що про ті роботи співано так багато пісень та що ті пісні дожили до наших часів. Ось деякі з них:

У Глухові у городі у всі дзвони дзвоять,
То вже нашіх козаченъків на лінію гонять.

У Глухові у городі стрельнули з гармати,
Не по однім козаченъку заплакала мати.

У Глухові у городі стрельнули з рушницї,
Не по однім козаченъку плакали сестриці.

На бистрому на озері геть плавала качка,
Не по однім козаченъку плакала козачка.

Посіяли, поорали, — та нікому жати,
Пішли наші козаченъки лінії копати.

У Гринькові огонь горить, а в Полтаві димно,
На могилі гетьман стойти, геть там його видно.

— Допевній ся, пане гетьман, допевній ся плати,
— Як не будеш допевнітись, будем утікати.

* По полтавськім погромі (1709 р.) Запорожці подалися в татарську землю, де хан пізволив їм осісти кошем коло Олешок над Дніпровим лиманом. Року 1733 Запорожці помпилися на час з Московією й вернули на Запороже та помогали Мішхові в поході проти кримських Татар.

„Ой, ідьте же, панове, до Петра *) до свата,
„Ой, там буде вам, панове, велика заплата :
„По застуну у рученьки та ще і лопата.“
Сидить козак на могилі, сорочку латає,
Ой, кикув ся до череса, копійки чорт має.
Сидить пугач на єбочу, на вітер надув ся,
Іде козак в Україну, на лихо здобув ся.
Іхав козак на лінію та й вельми надув ся,
Іде козак із лінії, як лихо зігнув ся.

А друга :

Ой, ви хлоці, прекрасні молодці,
Та де ваші жупани?
— Наші жупани позносили пани,
— Нас забили в кайдани !
Ой, дали хлоцям широкі лопати
Та післали хлоця молодого
Та канали конати.
Ой, понад річкою понад Синюхою
Та терни негоріли —
Гей, вжеж наші, наші сіромахи
Без харчів помарнули !
Ой, за річкою та за Синюхою
Та зацвіли ожини —
— Ох, давай, батьку, давай переміну,
— Бо я марто загину !
„Не моя-ж воля, пани молодці,
„Вам переміну давати...
„Гей, ідть же ви в столицю цариці
„Та просіте заплати.
Ой, обізвав ся хлонець молоденький
Та у цариці заплати...
Гей, та цариця ножалувала
Та дала хлоцям заплату :
Набили-ж хлоцям на ноги кайдани
Та й дали у руку лопату !
Ох, та післали на легку роботу —
Та на канали конати !
— Покарай, Боже, цара Петра,
— Царицю Катерину,
— Що нас, нещасних сіромах,

---

*) Петро — царь Петро.

— На білій світ пустили.
— Ой, продай же, тату, вороній коні
— Та викупи мене, хлонця молодого,
— З тяжкої неволі!
„Н“ буду, сину, коней продавати,
„Не буду тебе, хлонця молодого,
„З неволі викупляти.
— Ой, продай, мила, голубонько сива,
— Та сірій телиці,
— Ой, визволай же мене молодого
— Із сієї темниці.
„Хочби мала, милю, голубоньку сивий,
„І сорочку продати,
„А таки буду тебе молодого
„З неволі викупляти.

Як Москва нищила Україну рекрутчиною?

Щоб ще скоріше зменшити силу козацтва, але при тім не втратити людей потрібних Москві для війська, став царь рекрутувати Українців до свого московського війська. Як між Москалів взяли молодого хлонця, як він жив між Москалими аж до старості, то хочби навіть вернув коли до дому, вернув змосковщений не тільки мовою, але й духом. Рекрутування Українців до московського війська було безправством, бо царь так умовився був з гетьманом Хмельницьким, що Українці мають робити воєнну службу тільки в своєму власному козацькому війську на Україні. Але сила українських козаків вже була за слаба, щоб цареви заборонити се безправство. З Українцем, що ішов до московського війська, прощала ся родина так, якби він ішов на смерть. Він таки дійсно був для родини навіки пропащий, бо служба в московському війську була тоді така довга, як довго салдата носили ноги. Як котрий вернув до дому, то хиба такий, котрий не погиб, лише окалічів і вже негoden був служити. Яка була доля такого старця і його родини, показують пісні нашого народу, яких тут подаємо кілька:

Добре було жити, добре було бути,
Доки не писали хлонців у рекрути.
А тепер комісарі хлонців почисали, ,
Ой, забрали, спарували, як голуби в парі,
А в пятницю рано вранці в рекрути забрали;
Засмутилась Україна, як сонечко в хмарі.

Красне місто, Біла Церков, мальовані шанці,
Туди ішли до прийому наші новобранці.
Красне місто, Біла Церков, мальовані квіти,
Заплакали отець, мати, ще й дрібній діти.
Ой, повезли наших хлопців битими шляхами,
За ними кенівка вмивається ся дрібними сльозами.
„Лучше було мене, нене, в купелі залити
„Ніж тепера та за мною дрібні сльози лити !

А друга :

Через сад зелений доріжка лежала,
Туди-ж наша судариня* некрут виражала.
Написали й менували вдовиного сина :
„Хорош, хорош удавин син на воронім коні !“
— Вийди, вийди, дівчинонько, вийди, моя пані !
Ой, не вийшла дівчинонька, вийшла стара мати :
„Скажи мені, мій синочку, де тебе шукати ?“
— Шукай мене, моя мати, на лютім морозі.
— Там будемо, стара мати, зиму зимувати,
— Своєї кровю гарячою море доповнити,
— А жовтими кісточками степи устеляти !
Іде за ним стара мати і слізно ридає,
Сильно своїх сусід близьких вона проклинає :
„Бодай же ви, сусідошкі, всі разом пропали,
„Як ви свою тайну знали та мій не сказали.
А сказали уже тоді, як руки звязали !
Повязавши білі руки, везуть до Прилуків,
А з Прилуків до Полтави до вічної присяги.
„Присяг царю, присяг Богу, одрік ся від роду,
„Процай, сину, мій голубе, не думай до дому !“

Ще одна :

Ой, зацвіла калинонька в лузі,
Тепер моя головонька в тузі,
Що всіх хлопців в гусари забрали,
Мене молодого офіцером вписали.
Та дали-ж мені коня вороного
Та іслади попереду війська всього.
Та звеліли мені серед полку стати
Та звеліли мені в суремочку грati.
— Грайте, сурсмки, суремочки, грайте,

* Шарпня.

- Мені молодому жалю не завдавайте !
- Завдайте жалю-тугу темному лугу,
- Темному лугу або коню вороному
- Апіж мені, парню молодому.
- А не жаль мені у дому нікого,
- Тільки жаль мені : матуся старая,
- Матуся стара, сестриця малая,
- Сестриця малая й жона молодая.

З того ж часу походять і сї пісні :

I.

- Ой, зза гори зза чорної хмарн
Вистулають молоді гусари.
По крилечкам пани генерали,
Попереду все бують барабани :
„Не журіть ся, молоді гусари !“
— Ой, як же нам не журити ся ? !
— Молодими в гусари забрали,
— В чужу землю робити післали.
— Не дають нам ії їсти, нї пити,
— Заставляють роботу робити,
— Штихами білій камінь бити.
— Камінь бити, а рови копати,
— Киверами землю викидати.

II.

Судариня листи писала,
По губерніям розсыдала,
Кого у рекруті брати.
Сидять пани за столом,
Воини п'ють і їдять,
Пишуть, пишуть та радять,
Кого в салдати віддать.
Де п'ять, там не брати,
Де чотири, не велать,
А де три, там не ити,
А де два, там нема.
У вдови один син
І той пішов під аршин
І аршина не дійшов,
А в салдати нішов.
Іде мати, ридає,

Усю старшину благає:
„Ой, старшина моя мила,
Випускайте моого сина!
Обізвав ся одинець,
Уродливий молодець:
— „Не плач, мати, не ридай,
— „Карих очей не терай.
— „Тоді то вже ти заплачеш,
— „Як на муштрі мя побачиш.
Ой, матери та на жалість,
А старшині та на радість.
Шішла мати, плачуучи,
А старшині радоші:
А чиї же то лани
Позасівали пани?
А то того одинця,
Вродливого молодця!

III.

Зажурив ся соколонько:
„Бідна-ж, моя головонька...
„Що я рано з вирю вийшов.
„Ніде сісти, гнізда звити,
„Малих дітей розплодити.
Ще по горах сніги лежать,
По долинах річки течуть,
А по шляхах маки цвітуть.
То-ж не маки, то козаки,
То-ж козаки-новобранці,
Що забрали в неділеньку
Вранці-рано до схід сонця.
Плаче мати у віконця...
Кличе мати Запорожця:
„Іди, сину, до домочку,
„Змію тобі головочку.
— „Ой, змий, мати, ти собі...
— „Мені зміють дрібні дощі.
— „Розчешуть колючі терпи,
— „Пригладить зелена ліщина,
— „Пригорне молода дівчина“,

Ось таких пісень з того часу є багато, дуже багато, що й не злічити. Їх і тепер ще рекруті співають.

Як Москалі перший раз руйнували Запорозьку Січ?

Український гетьман Іван Мазепа був розумний чоловік. Він зінав, що як Україна не скине з себе московського ярма, то козацтво згине, а його недобитки й весь народ будуть московським панам робити панщину. Тому то гетьман Мазепа підготував бунт, щоб, як тільки дістане яку поміч, вибити Україну назад на волю. Такої самої думки, що Мазепа, були також Запорожці. Мазепі прийшов на поміч шведський король Карло XII, що саме тоді воював з Росією —Московциною. Як Мазепа дав на Запорожжя знати, що Шведи вже прийшли на Україну, вийшло з Січі вісім тисяч Запорожців під командою свого кошового отамана Гордієнка. Всі вони пішли на Україну, щоб пристати до Мазепи й до Шведів. Решта Запорожців збирала ся в Січі, щоб потому також піти проти Москалів. Як лише царь про се довідав ся, вислав три полки, щоб зруйнувати головний город Запорожжя, еславну Січ. Коли московський генерал Яковлев став перед Січю, тоді не було в Січі Гордієнкового заступника, отамана Петра Сорочинського. Він був тоді на Криму, куди поїхав, аби дістати поміч Орди. Січовики стали боронити ся. Москалі побачили, що Січі штурмом не візьмуть, і рішили взяти її зрадою. Був між Москалями український полковник Галаган, що зрадив Україну і козацтво та пристав до Москалів. Запорожці знали Галагана ще з добрих часів, як він був добрым козаком-Українцем, але не знали, що він запродає ся Москалам. Москалі відступили від Січі та задержали ся так далеко, що Січовики не могли розпізнати, яке то військо. Тоді Галаган прийшов до Січі та сказав, що то отаман Сорочинський привів в Криму Орду на поміч Січовикам. Січовики повірили Галаганові й вийшли з Січі. Вони заізно пізнали, що то не Орда, а московські драгуни. Москалі вдерли ся тоді до Січі, опанували її й закували в кайдани: отамана, що заступав Сорочинського, суддю, 26 курінних отаманів, 2 ченців і чимало козаків і всіх замордували. Котрі козаки не погибли або не попали в московську неволю, утікли. Про се зруйнування Січі в 1709 р. народня пісня співав:

У Київі на риночку
Пила Москва горілочку.
Пила-ж вона та гуляла,
Собі порадоп'яку мала:
„Порадимо ся, милі брати,

Як нам Січи дістати ?
„Пішлемо до Галагана,
По прилуцького пана ;
„Той у Січи добре знає,
„Той нам Січи дістане.

У неділю пораненько обманонька стала :
Виманили козаченьків у чисте поле.
Виманивши, повязали по два до кучочки,
Вони скликають ся, як сизі голубочки.
— Казав еси, Галагане, що Москви не має,
— Коли гляну поміж курінами, як мак процвітає.
Уже славні Запорожці невеселі стали,
Облягли іх Москалики всіма сторонами.
Ой, ударив Яковлев з високої бійниці,
Посипались Запорожці, як зимні кислиці.
Та у Січи на базарі загачена гребля;
Ой, як вийшли із Січеньки, оббив Москаль ребра.
Ой, у Січи на базарі побито колочки,
Ідуть наші Запорожці та і без сорочки.
Зашуміли густі лози, ще й круті кручини,
Занілакали Запорожці, та з Січи ідуши.

Полтавський погром.

Так само не пощастило тим Запорожцям, що з отаманом Гордієнком пристали до українських козаків під Мазепою. Тут попсував справу шведський король, бо не зроїв так, як йому радив розумний Мазепа. Через те, що Шведи замісць іти на Москву, як казав Мазепа, прийшли на Україну, Москалі звалились великою силою на Україну й не дали Мазепі зібрати до купи всіх козацьких військ. В бою під Полтавою Москалі розбили Шведів і наших. Недобитки Шведів, Мазепиних козаків і Запорожців з қоповим Гордієнком угікли до Бендерів, в Молдаву, що тоді належала до турецького султана. Про полтавський бій наші козаки співали :

Запорожці-небожата, ишениця нежата !
Ой, підіте, оглядіте, ишеницю зіжніте !
— Ой, хоч ідем оглядати, не будемо жати !
Похвалиялися Запорожці Полтаву узяти...
Бранці вони рано вставали, добрих коней сіддали,
А до вечера Запорожці всі в полон попали !
Хвалили ся Запорожці Полтави дістати...

Іще Полтави не дістали, а вже Швед іздав ся,
На бідну головоньку кошовий зістав ся.
Ой, умерла в кошового старенька мати,*
Ой, нікому кошовому порадоньки дати.
Хвалили ся Запорожці, та із Січи йдути:
— Що будем носити жупані, з китайки спучі!
Казав сеси, Гордієнко, що славоночка буде...
— Будем, брате, поли драти та плеці латати!
Наорали, насіяли, та нікому жати;
Пішли Запорожці в Молдаву лежати.
„Ой, полети, галко, на Січ рибу їсти,
„Ой, принеси, галко, від кошового вісти.
— „Та вже мені не лутати на Дніпр рибу їсти,
— „Та вже мені не носити від кошового вісти.

Всіх тих козаків, що були при Мазепі, але по полтавськім бою не вспіли втекти разом з Мазепою, Москалі виловлювали й мордували. Згадку про те переслідування „Мазепинців“ лишила отся пісня:

Нешасливий козаченъко, без долі вродив ся...
Взяли його в неволеньку, він сльозами вмив ся.
А узявши в неволеньку, забили в кайдани,
А забивши у кайдани, ведуть перед папи.
Та летить орел сизий і сів на бучині...
Плаче, плаче козаченъко по своїй причині.
Чои калині не хилить ся, коли вітер віє,
Як козаку не журить ся, що серденъко млє?
Погоріли степи-поля, пусті балки стали,
А вже наші затяжники** в зимовниках стали.
Борисла річка-невеличка, тече вода стиха...
Ой, хто не був у Полтаві, той не знає лиха.
Ой, іде вже гусарія, забліснула списа...
Утікайте затяжники, бо буде вам лихо!
Ой, ви Запорожці, ой, ви молоді!
Повдавались один в одного, як брати рідні!
„А де-ж ваші, Запорожці, вороші кої?
— Наші коні в царя на прилоні, а ми у неволі!
„Де-ж ваші, панове молодці, та срібні узди?
— Наші узди в царя на занузді, а ми самі в нужді!
„Ой, де-ж ваші, Запорожці, золоті пистолі?
— Наші пистолі в царя на престолі, а ми у неволі!

* „Старенька мати“, що „вмерла“, се зруйнована Січ.

** Затяжники — головна частина Мазепиного війська, себто ті козаки, що „затягли ся“ честійно в нім служити.

„А де-ж ваші, славні молодці, ясенькій списи ?
— Наші списи у батюшки на стрісі, ми самі у лісі !
„Ой, ви Запорожці, ви молодці, а де-ж ваші луки ?
— Наші луки забрали гайдуки, самі-ж ми в розлуки ?
„Гей, Запорожці, славні молодці, де ваші жупани ?
— Наші жупани позносили папи, самі-ж ми пропали !
„Ой, де-ж ваши, панове молодці, чоботи-салянці ?
— Наші салянці забрали Гетьманці в неділецьку вранці !
„Ой, де-ж ваше, Запорожці, хоробре лицарство ?
— Наше лицарство іроніяло для царства...
— Наша воля по тім боці моря... така наша доля !

Побиті під Полтавою козаки вже тоді зміркували, що Москалі, винищивши козацтво, рішили українську й запорозьку землю роздати московським панам. Але козаки ще надіялися, що шведський король таки подужає Москалів і відбере від московських панів Запороже. Тому то козаки співали:

Ще не світ, ще не світ та ще не світає,
Хитрий Москаль запорозьку землю обієджає.
Ой, обіхав Запороже, став степ межувати,
Став городи, панські слободи по річках сажати.
Обсадивши панські слободи, — не будуть владіти,
Очистить кріль* Україну по саму лінію !**

По зруйнуванню Січи Москальми недобитки Запорожців не хотіли жити на Запорожжю під Москalem. Вони втікли в Крим, де татарський хан позволив їм закласти нову Січ в Олешках над Днішровим лиманом. На Запорожжю вони вернули тільки тоді (1733 р.), коли царський уряд прирік, що Москва буде шанувати старі права Запорожжя.

Вернувшись з Криму на Запорожжя, Запорожці побудували в 1734 р. нову Січ між ріками Підпільною й Базавлуком. Що Запорожцям в Криму під татарською зверхністю жилося ліпше ніж тим козакам, що лишилися під Москalem, доказом цього згаданий вже раз угорі рапорт московського фельдмаршала Мініха.

Як Москва помагала Ляхам против українських гайдамаків ?

В правобережній Україні, котру Москва була відступила Польщі, осіло тимчасом знову багато нашого народу.

* „Кріль“ — шведський король Карло XII.

** „Лінією“ називала ся тоді межа між Гетьманщиною і Запорожжем, що ішла по річці Орелі.

Сей народ збунтував ся проти польських панів. Отсії бунтівники називалися гайдамаками. Було се між 1750 і 1768 роками. Запорозькі козаки помагали гайдамакам, бо хотіли правобережну Україну увільнити від польського панування.

Саме той бунт дав Москалям нагоду, щоб з нашого народу й з нашого козацтва як найбільше випустити крові. Самі Москалі цікували зразу, щоб до гайдамаків пристало як найбільше селян, обіцюючи через посів, що цариця поможе селянам. Коли-ж майже весь наш народ на Правобережжу збунтував ся проти Польщі й коли більша частина Запорожців пристала до гайдамаків, тоді Москалі зміркували, що з цього бунту готова вирости нова українська сила, й тому залучили ся з Польщею проти гайдамаків і козаків. Москалі нападали зрадою на гайдамаків, вирізували їх або ловили і скованих передавали Ляхам на муки. Так Москалі знову зрадили наш народ і підступом вирізали та вигубили багато нашого козацтва.

Про нее є така пісня:

Ой, хвалив ся батько Швачка,* до Хвастова йдучи:
„Будем драти, гей, молодці, з китайки онучі!
На козачен'ків на молодечьких пригодонька стала:
„Ой, у серслу у обіді їх Москва забрала.
Ой, як крикнув батько Швачка: „із коней до долу!
„Ой, не даймось, молодці, в тяжку неволю!
А Москалі недурний, розуму набрали,
Насамперед батька Швачку з осаулою звязали.
Побрали всіх, попарували по два до купочки,
Зглядають ся на себе, як сизі голубочки.
Забрали, попарували, як голуби в парці,
Засмутилась Україна, як сонечко в хмарці.
Отамана з осаулою до кули звязали,
Забрали та повязали, на вози поклали.
Повезли батька Швачку густими лозами,
Оглянув ся батько Швачка: „Ой, тут мені горе!“
Ой, вже Швачку осадили в самім ринку в місті.
Летить галка, летить чорна на Дніпр рибу їсти...
Пише батько, пише Швачка кошовому листи.
Уже-ж галці, уже-ж чорні на Дніпр не літати,
Ой, вже Швачці від кошового листів не читати!

* Швачка був отаманом одної ватаги Запорожців, що помагали гайдамакам. Того Швачки не треба мішати з другим, що зрадив Україну і пристав до Ляхів.

Шо царь наказав своим Москалям, аби вони помогали Полякам бити гайдамаків, найліпше показує пісня про Капніста :

„Коли-ж тій гайдамаки та такеє чинять,
„Так післати Капністого, нехай їх припинить !
„Коли-ж тій гайдамаки та такеє роблять,
„Так післати Капністого, нехай їх половить !
Ой, намовив два остроги, аж ніде дівати !
Сам поїхав пан Капністий до царя гуляти.

Як Москва другий раз руйнувала Січ ?

Безперервними війнами, тиждінами роботами, засланнями й мордуванням Москва так винищила українське козацтво, що в 1764 р. зважила ся цілком скасувати гетьманство та всі права України й українського козацтва. Вже тоді багато козацьких земель на Україні було в руках московських панів, а народ закріпощено в панщину. Та зостало ся ще вільне Запороже, куди втікали з України ті люди, що не хотіли бути кріпаками московських панів. Тому Москалі задумали дістати Запороже в свої руки, щоб закріпощені Українці не мали куди тікати з московської неволі.

Найбільше-ж Москва бояла ся, щоб Запороже, скріпивши ся, не зробило бути на Україні проти Москви, так, як то колись за Хмельницького стало ся проти Польщі. Як довго Запороже було вільне, як довго на Запорожжю була козацька армія, так довго ні цари ні московські пани на Україні не могли спокійно спати. З усіх тих причин Москалі рішили ся винищити запорозьке козацтво. Дня 4 червня 1775 р. московський генерал Текелі дістав тайний наказ напасті на Запороже й обсадити всі головні оселі. В ночі з середи на четвер Зеленого тижня Текелі з своїм військом став неждано коло Січі. Січовики не надіялися ніякого нападу, тож Москалям нетяжко було опанувати Січ. Коли козаки в головнім коші пробудили ся, вся Січ за кошем, всі шанці, гармати й судна на ріці вже були в руках Москалів. Козаки гадали боронити ся, але отаман Кальнишевський, бачучи, що вже ніяка оборона не поможе, велів дати спокій. Москалі кинули ся рабувати. В січовій церкві вирубали царські ворота, виковані з чистого срібла. З образів зривали шати й привіски. Запорозьку старшину Москалі арештували. Бачучи, що Січ прощала та що над

Запорожем буде панувати Москаль, Запорожці рішили ся покинути рідний край і просити для себе землі в Турка.

Запорожці пропили чайками до Акерману й вислали до турецького султана 40 людей, по козакови від куріння. Султан дав Запорожцям землю на Дунаю, позволив їм там жити так, як вони досі жили на Запорожжю. За цю землю й за воду зобовязали ся Запорожці помагати султанови то-ді, як він буде кого воювати.

Про друге зруйнування Січию Моекалями, про мандрівку Запорожців до Туреччини й про умову з Турком зостали ся такі пісні:

Світ великий, край далекий, та ніде прожити:
Славне військо запорозьке хотять погубити.
Ой, цариця загадала, а Грицько* пораїв,
Щоб зігнати Запорожців та аж до Дунаю.
Ой, в суботу у полуздie Москва настунила,
А в неділю до схід соція лягери розбила.
Ой, із Низу і з Лиману вітер новіває,
Авжеж Москва нашу Січу кругом обступає.
Вжех на ріці Базавлуці і Москалі стали,
Славні-ж хлопці Запорожці пили та гуляли.
Гей, облягла, обстутила да в город встунила,
Московськими знаменами город закрасила.
Запорозькі отамани, як орли, літали,
Свого батька кошового вірненько благали:
„Позволь, батьку-отамане, нам на башті стати,
„Неодному Ґенералу голову з пліч зняти !
„Москва стане із штихами, а ми з кулаками,
„Щоби слава не пропала поміж козаками !“
А Москалі не дрімали, запас одбирали...
А російські генерали церков грабували.
Кругом церкви січової караулом стали,
Священику Владимиру служити не дали.
Беруть срібло, беруть золото, воскові свічі,
Ой, заплакав пан кошовий з старшиною в Січи.
Ой, зійшов же пан кошовий та на круту гору ;
— Не руйнуйте, люде добрі, хоч Божого дому !
Вжех встутила одна дивізія серед самої Січи,
Взяла-ж вона всі гармати, козацькі здобичі.
Ой, крикнув Кальниш, кошовий, да стоячи серед церкви :
— Прибирайтесь, Запорожці, так, якби і к смерти !

* „Грицько“ се Григорій Патьомкін, найстарший міністер і полюбовник царинії Катерини II.

Ой, крикнув же та кошовий, да стоячи на дзвіниці :
— Відкидайте, Запорожці, списи і рушниці !
Пливе щука з Кременчука, розбита із лука...
„Ой, тепер же, наш кошовий, з тобою розлука...
Ходім, братя Запорожці, Турчина просити,
Чи не дастъ нам землї в себе, щоб віку дожити.
Шішли славні Запорожці, не з добра — з печали,
Ой, панняли паруси, за Дунай махали.
Пустили ся Запорожці через море дубами*,
Як оглянуть ся до Січи, вминають ся слізами.
Прийшли до Турчина та й вклонились низько :
„Дай же нам землю та й коло граїці близько !“
Чорна хмара наступає, либонь дощик буде !
Вже ж нашого Запорожа до віку не буде !
Бо цариця, суча мати, напуст напустила,
Славне військо запорозьке та й занапастила !

А інша місня така :

Тепер паші Запорожці в великому жалю...
Не знали кому вклонити ся та котрому царю.
— „Поклонили ся-б восточному, той нас не приймає,
— „Ходімо ми до Турчина, той нас добре знає.
„Ти турецький царю, змилуй ся над нами,
„Приими нас в свою землю з всіма куріннями !
— Ой, радже-ж я, Запорожці, вам волю вчинити,
— Коли-ж все мені будете ізміну робити !
„Не будемо, турецький царю, тобі ізмін робити,
„Присягне нас сорок тисяч вірно тобі служити !

Коли Москалі здобули Січ, вони скували січову старшину й відставили до Петербурга. З Петербурга вивезли отамана Кальнишевського на Біле море, до монастиря на Соловецькім острові. Там він номер в 1803 р. Суддю Павла Головатого й писаря Глобу Москалі держали до смерті на Сибірі. Запорожці не знали, що з старшиною стало ся. Вони гадали, що старшина пішла до цариці просити, щоб вона Запороже лишила по старому. Привезені в кайданах до Петербурга дійсно просили царицю, щоб помилувала Запороже. Але се не помогло ; тому-то Запорожці співали :

„Ой, встань, батьку, ой, встань, Петре,** кличуть тебе люде.
„Та підемо до цариці, по старому буде.

* Великі човни.

** Петро Кальнишевський — останній кошовий Січи.

„Ой, ходімо до столиці прохати цариці,
„Нехай же нам Січ приверне по прежні граніці.
Тече річка невеличка, промислає кручі..
Ой, заплакав пан кошовий, до цариці йдучи.
А Москалі вражі сини, не гаражд вчинили...
Глобу писаря Й Головку в кайдани забили.
„О ! тепер ми діждалися лихої години...
„За що взяли степ великий, з батька десятину ?!
Устань, Зинов*, з того світа, просоють тебе люде...
Ой, як підеш на Вкраїну, по старому буде.
Ой, піді-ж ти до столиці прохати цариці,
Чи не вступить вона землі по прежні граніці ?
Чи не звернє степи, поля з всіма клейнодами ?**
Чи не звернє наші землі з темними лугами !
„Не на те-ж я, Запорожці, Москала наслала,
„Щоб вам степи, луги й землі назад повертала !
„Не на те я, Запорожці, Січ розруйнувала,
„Щоб назад вам степи, поля, клейноди вертала !

А друга пісня така:

Tekla rіčka ізпід саду та й упала в кручі...
Заплакав же пан кошовий, до цариці йдучи.
Tekla rіčka, невеличка, заросла лозами,
Заплакав же пан кошовий дрібними сльозами !
„Світ великий, ти царице, і всім ти владаєш,
„А вжех ти нас, Запорожців, з місця сноміщаеш...
„Ta вжех ти тих вражих панів та все награждаєш !
Летить крячик по той бочок та, летячи, кряче ;
Усе військо запорозьке об Кальнишу плаче.
Летить крячик по той бочок, де взяв ся шуліка,
Ой, не буде Січи-города од пині до віка !
Ой, покрилось Запороже густими лозами,
Не повернем щастя-долі гіркими сльозами.

Як лиш Москалі загорнули Запороже, став царський уряд запорозькі землі роздавати московським панам, сенаторам і генералам. Як де на Запорожу ще лишився який козак, пани казали, що разом з землею і він належить панам. Цариця давала панам також військо, щоб воно покоряло тих козаків, котрі панів не слухали й не хотіли гнути шії в ярмо панщини. Тоді люде з Запорожжя утікали

* Зинов — Богдан Зиновій Хмельницький.

** Клейноди — відзнаки війська запорозького — булава, хоругва і т. д.

на Дунай до тих Запорожців, що вже були під Турком.
І про се лишила ся пам'ять в народніх піснях:

Наступила чорна хмара, настала ще й сива...
Була Польща, була Польща, та її стала Росія!
Зпід города Лисавета орли вилітали,
А в городі Лисаветі і пані собиралися.
Сенатори, генерали... думали, гадали,
Якби то їм запорозькі вольності узяти,
Якби нашу запорозьку їм землю забрати?
Взяли землю запорозьку, самі овладають
Та до наших Запорожців листи посылають.
Запорожці, гей, молодці, гаразд тес знали,
Посідали воронії, під Турка тікали.
Ой, там за Дунаєм молодець гуляє,
Молодець гуляє, на той бік гукає:
„Подай перевозу, хай перевезу ся,
На свою Вкраїну хоч раз подивлю ся!

Як Москва намагала ся знищити недобитки козаччини?

Однаке Росії було невигідно, що є ще на світі за Дунаєм якесь самостійне українське військо, котре пригадувало Українцям під російським ярмом давню волю України, Січ і Гетьманщину. Тому то царь пробував виманити Запорожців з Туреччини, обіцюючи, що дасть їм землю і зверне їм давні їх вольності. Але ті Запорожці, що перенесли ся були до Туреччини, вже Москалям не вірили. Вони знали, що Москва буде їх лише так довго шанувати, як довго їй потрібна козацька шабля. Задунайські Запорожці під царя не вертали, а лишили ся під Турком, співаючи:

На козаченъків, на Запорожців пригодонъка стала,
Що у середу та у обід' іх Москва забрала.
Ішли наші Запорожці над Богом рікою,
Ой, широкою та глибокою, понад Лиманами.
Ой, вже наші Запорожці в великому жалю:
Не знали, кому поклонитъ ся та котрому царю?
Уклонились турецькому, під ним добро жити.
Ой, нише царь листи до кошового: „Йдіть до мене жити.
„Дам вам землю по прежньому та по Дністер границио!
— „Ой, брешеш, брешеш, превражий Москалю! хочеш
    гоманити.
„Ой, як підемо у твоє царство, будеш нам лоби голити!
Ой, летіла бомба з московського поля та посеред Січі внала,
Ой, хоч прошло славне Запороже, та не прошла слава!

Щоб таки заманити Запорожців зза Дунаю, порадив Потьомкин, той самий „Грицько“, що колись „пораїв“ знищити Запороже, відновити невелике запорозьке військо з тих запорозьких недобитків, які ще не вспіли перенести ся за Дунай. Однаке замісць віддати їм давню запорозьку землю, дали їм пусті лани між Богом і Дніпром. Думка в Москві була така, щоб запорозьких недобитків приманити під свою руку, а потім зробити їх нешкідливими для себе, щоб вони не зносили ся з задунайськими Запорожцями, щоб не втікали за Дунай та не скріпляли задунайської Січи. Щоб бути вкупі й загалом аби мати якусь землю, Запорожці-недобитки згодилися на се та на землях між Дністром і Богом осіли вони 1787 р. під командою старшин Сидора Білого, Захара Чепіги й Антона Головатого. Се нове військо називалося вже не запорозьким військом, лише „чорноморським військом“. З одного рапорту Чепіги знаємо, що у Чорноморців було зразу 12.622 козаків.

Лише через поміч Чорноморців Москалі подужали Турка у війні, що настала. Турецьку кріпость на острові Березань здобули в падолисті 1788 р. самі Чорноморці під командою Головатого. Лише при помочі наших козаків могли Москалі в грудні 1790 р. взяти штурмом турецькі кріпости Очаків і Ізмаїл.

Ті Запорожці, що по зруйнуванню Запорозької Січі утікли були до Турка, не пристали однаке до чорноморського війська, бо вони знали, що Москалі знову зрадять і по війні з Турком закріпостять їх. Вони лишилися даліше на Дунаю й помагали Туркам бити Москалів, при котрих були також брати задунайських козаків, чорноморські козаки. Тому-то задунайські козаки співали, що „під Турком добре жити“, тільки то одно не добре, що йде „брат на брата бити“.

По війні з Турком (1791) Чорноморці стали поселяти ся на дарованих їм землях між Дністром і Богом. Але Москва, котра стільки літ працювала, щоб наше козацтво вигубити, не на те утворила чорноморське військо, щоб з цього відродилося нове Запороже. До того-ж цариця хотіла також землі між Дністром і Богом роздарувати московським панам, а народ закріпостити в ярмо панщини. Тому то Москалі стали промишляти, якби сих Чорноморців спекати ся. Вже в 1792 р. Чепіга жалується, що Чорноморців повертають в кріпацтво.

Щоб рятувати останки „слов'янного війська запорозького“, старшина Чорноморців задумала вступити ся Москві

в очей в якусь нову землю, подальше від України. В тій цілі старшина Чорноморців вислава до цариці військового суддю Головатого. Цариця спитала московських панів і генералів, де є така ледача земля, котрої не схоче навіть та-кий неситий пан, що хотів би і на дні моря виорати поле. Пани сказали, що така земля є під Кавказом, над рікою Кубаню, на півострові Тамані. Пани й генерали сказали так: „То самі болота та скелі“. І воздух там заповітений. Там також небезпечно, бо в горах живуть розбішаки-Черкеси. Туди післати Запорожців! Нехай вони повисуشعують багна, нехай вибуть Черкесів або нехай вигинуть від пронасніці. Як вже багна перемінять ся в лани, як через те край стане здоровий, як козаки вже вибуть Черкесів, то тоді можна буде й сю землю відобрести від козаків і роздати її московським панам. Козаків можна буде тоді знову кудись дальнє перенести. А може навіть не треба буде їх цепеносити, бо хороба й боротьба з Черкесами так їх винищать, що останки можна буде легко присмирити й запрягти в наше ярмо.“

І цариця рішила ся перенести Чорноморців під Кавказ, на Кубань. Так і стало ся. Про отсей перехід в Тамань, над Кубань, Чорноморці лишили нам таку пісню:

Боже наш, Боже! Боже милостивий!
Ішо ми родили ся в світі нещасливі!
Служили ми вірно в полі і на морі,
Та зостали ся убогі і босі і голі!
Старали ся ми землю заслужити,
Щоби в вольності нам віку дожити.
Дали нам землю від Дністра до Богу,
А границею по бендерську дорогу —
Дністровий й Дніпровий, обидва лимани,
Добувати рибу, справляти жупани.
Прежнію землю взяли *) та й сю відбирають,
А Тамань нам дати тепер обіцяють.
Ми-б пішли й туди, аби нам сказали,
Щоб не загубити козацької слави.

Однакче не всій Чорноморці пішли на Кубань. Ті, що не хотіли туди йти, втікли за Дунай до тих Запорожців, що були під Турком. Там вони мали й землю й волю. Сі співали інакіш ніж ті, що пішли на Кубань:

*) Се є Запороже.

Ой, Боже наш, Боже милостивий,
Що породились в світі нещасливі!
Ой, хотіли ми землі заслужити,
Аби в вольності хоч віку дожити.
Служили ми вірю на землі, на морі,
Тепер зостали ся пагі, босі й голі!
Дали нам землю від Дністра до Богу,
А границею по бандерську дорогу.
Дарували землі, ще й три широкі лимани:
„Ловіть, хлопці, рибу, справляйте жупані!
— Ой, либонь жупанів вже нам не носити,
— Колиб хоч нам свити собі заробити.
Дала судариня та й веліла відобрести,
А нас Чорноморців в рекрути забрати.
Козаки-ж сес почули, стали утікати,
Стала судариня та на них гукати:
„Ой, не утікайте, славні Чорноморці,
Ой, я не велю вас у рекрути брати!
— Ой, ні, не можна вже себе спинити,
— Було степів на троє наших не ділити!

Як Москва довела до загибелі й задунайську Січ?

Сила Запорожців під Турком ставала щораз більша. Туди втікли не тільки ті Чорноморці, котрі не хотіли йти на Кубань. Утікали й інші гуртки козаків з України, бо боялися, що їх Москва забере в солдати. Утікали також поодинокі козаки, спасаючи ся перед бранкою і перед панщиною. За їх прикладом тягли селяне, утікаючи від тяжкої панщини. Сліди сеї мандрівки за Дунай лишили ся в дальших піснях:

Ой, ісходились у кінець Дунаю та до купи лимани...
А там наших Запорожців сорок тисяч проживали.
Добре було Запорожцям і під Турком жити,
Одно тільки те недобре, що на брата бити.
Ходив, ходив молодий козак по річці по Дону...
Прибдукав ся козак, примотав ся к самому Дунаю:
„Перевезіть мене, хлопці-перевозці, на той бік перевозу;
„Сімсот рублів заплатю вам, до тисячі доложу!

Така мандрівка за Дунай і зріст задунайської Січі затрівожили царя й московських панів. Цареви втікали рекрути, а панам закріпощені хлопці. До того Москва все бояла ся, що в отсєї задунайської Січі може на Україну пе-

рекидати ся стара думка про волю України, про привернення Гетьманщини й Січи та про незалежність України від Москви. Тому-то й царь і пані робили всякі перепони, щоб нелегко було дістати ся за Дунай, та виловлювали втікачів. Про се маємо памятку в пісні:

Ой, Дунай річка та широка,
На перевозі та усе глибока.
Та луги із лугами, а береги з берегами...
Ой, там Запорожці проїжали
І молодих бурлак провожали.
А тепер не проходять
І бурлак не проводять...
За превражими панами.

За кождим разом, коли тільки Росії грозила яка війна, особливо в Турком, звертав ся царь до задунайських козаків, обіцював їм землю і волю, щоб тільки вернули під його владу. Запорожці все відповідали: „Ой, брешеш, брешеш, превражий Москалю! Хочеш обманути!“ — Аж в 1828 р. повело ся Москві піддурити малу частину задунайських Січовиків. В Січи за Дунаєм було тоді дуже багато селян некозаків, що, було, притягли на Дунай за козаками. Більша частина тих селян тужила за рідним краєм, за жінками й дітьми. До того були воїни темні та не розуміли так діла, як Запорожці. Отей селяне помогли своїми голосами вибрati кошовим отаманом свого провідника Гладкого, котрий був за поворотом під царя. Самi-ж справdішні Запорожці ані чути не хотіли про поворот, але рiшили ся помагати Туркови проти Москала. Більша частина Січовиків пiшла до турецького табору під Силістрєю. Тодi Гладкий — а було се в 1828 р. — зiбрав охочих до повороту — було iх тiльки 500! — й потайки utiк з ними в Січи та пристав до московського вiйська. За сю зраду Гладкого Турки й Молдавани pіmстили ся на тих козаках, що зостали ся, бо бояли ся, що й тi врадять. Напали на Січ, зруйнували її й багато народу вирізали.

Тих Січовиків, що вже були в таборi в Силістрії, Турки забрали до Царгороду, бо вже їм не вірили. Про зруйнування сеї Січи за Дунаєм козаки співали:

Ой, летiла бомба — серед Січи впала...
Пропало вiйсько запорозьке, не пропала слава.
А нас Гладкий отаман поголив, ще й поголить,
А всеж вiн нам славу козацьку зробить.

Питаєть ся Дніпро тихого Дунаю:
„Скажи ти мені, мій тихий Дунаю,
Чом я своїх козаків на тобі не видаю ?
Чи твое гирло козаків пожерло,
Чи твоя вода козаків забрала ?
Промовить Дунай до Дніпра-Славута :
— Дніпре батьку, Дніпре-Славуто !
— Сам я собі думаю та гадаю,
Чом твоїх козаків у себе не видаю ?
— Уже четверть года, три місяці, вибиває,
Як твоїх козаків у мене не має.
— Ні їх мое дунайське гирло не пожерло,
Ні дунайська вода козаків не забрала,
Їх Турки пе постріляли, не порубали,
До Царгороду в полон не забрали.
— Всі мої цвіти луговій пониділи,
Що твоїх козаків у себе не виділи.

Отся зрада Гладкого загирила останнє вільне українське військо.

По війні Росія зрадила козаків Гладкого так само, як була зрадила Чорноморців. Не усадовила їх на Запорожжя, як була ім обіцяла, але перекинула їх під Озів, де зробила з них окреме військо. Опіеля-ж і їх переведено на Кубань і злучено з Чорноморцями в одно кубанське військо, яке існує донині.

Закінчення.

По скасуванню Гетьманщини, по перенесенню Чорноморців на Кубань, а козаків Гладкого під Озів щез на Україні й на Запорожжю слід по козаках, що так довго боронили нашої землі перед татарською й турецькою навалою, що боронили наш народ перед чужим — польським, чи московським — пануванням. Гетьманських козаків розоружено та замінено у вільний хліборобський стан, хоч і їх значну частину повернено в кріпаків. Чорноморців і Запорожців частю повернено в кріпаків, а частю перенесено на Кубань, подальше від давньої України, аби вони не будили на Україні охоти до волі й незалежності. Стільки й сліду лишилось з колишніх Запорожців.

На жаль — Кубанці не ті свободні орли, що колись були Запорожці. Приборкані вони та переважно забули, чим Січ була славна. Кубанці також славні вояки, однаке нема в них — на жаль — цього вольного духа, що був у

Запорожців, а котрим саме Січ таку славу в нашім народі навіки собі заслужила. А шкода, велика шкода! Інакше цінив би та панував наш народ Кубанців, якби серед них запалало давнє українське змагання до волі. Не за царя-ж і не за Росію-Московщину ляли свою кров Запорожці, а за неньку - У країну — нераз і проти Росії і проти царя! Тим-то вони й не були несвідомим „гарматнім мясом“ і не наймитами царя, але свідомими борцями за волю України.

Ідучи 1654 р. під „протекцію“ московського царя, українські козаки не думали, що Москва буде катом їх волі й волі України. Сю гірку правду спізнали вони аж пізнійше, як Москва подіяла з Польщею Україну, як вона Гетьманщину скасувала, як Січ зруйнувала, як народ закріпостила, як козаччину знищила. Але тоді вже було за пізно! Козацька сила вже була зломана та розвіяна по світу. Ось про це співає така пісня:

Ой, не гаразд, Запорожці, не гаразд вчинили,
Що степ добрий, край веселий Москалю вручили.
Ой, край добрий, край веселий, — забісовані люде.,.
Не знали, де поклонитись, а котрому царю.
Поклонились московському... ще ми го не знали...
Тепер же ми, Запорожці, навіки прошли :
Гей, ти Катерино, ти царице вража, ой, що-ж ти зробила?...
Нашо усі стеши і усі клейноди Москалеви доручила?
Ти царице, сучи мати, що великий напуст напустила
Та все військо запорозьке та й зананастила.

Через перенесення Чорноморців на Кубань спасла ся лише маленька частина того нашого козацтва, котре ще не вигибло через війни, через тяжкі роботи й московські шибениці. Ще більше ніж се, що пішло на Кубань, розбрило ся по цілім світі й пропало для нашого народу. Ось так багато козаків, що по полтавськім погромі (1709 р.) втікли були з Мазепою до Молдавщини, лишили ся навіки в чужині. Часть тих козаків Туреччина переселила під Солунь (Сальоніки). Із тих козаків, що втікли на Дунай по знищенню Запорожжя, лишило ся багато за Дунаєм. В 1785 р. вісім тисяч наддунайських козаків взяла на службу Австрія і дала їм землі в Банаті і в бачськім комітаті (Славонія). З тих австрійських Запорожців часть вернула до Туреччини, а друга частина лишила ся в Славонії й Хорватії.

По враді Гладкого й по зруйнуванню наддунайської Січі (1828 р.) Туреччина перенесла часть Запорож-

ців до Малої Азії. Решта лишила ся над Дунаєм і живетам донині. Неодна держава потребувала тоді добрих вояків. Козакам, що вже не мали вітчизни, було все одно, у кого заробляти шаблею на хліб насущний. Тому то ті, що потребували вояків, напр. Мальтизи, *) наймали наших козаків. Про се, як то наші козаки розбріли ся по цілім світі, співало ся в пісні :

Ой, повійте, вітри та все низовій,
Та на наші лодки та все дубовій,
Та на наші реї та все кедровій,
На наші паруси та все шовковій !
Ой, зажурив ся сивий соколонько :
Ой, бідна наша, наша головонько,
А що не укупі наші брати сіли...
Наші брати сіли та й пісні запіли...
Один у Москала, другий у Турчина,
Третій у Мальтиза служить за одежду.
І той гірко плаче за польською межовою.
— Ой, ти Москалю, еретичний сину !
— Запропастив Польщу, ще й нашу Вкраїну !

На вступі сказали ми, що Росія тому завважала ся вигубити наше козацтво, щоб Україну й Запороже перемінити в московський край, щоб з українського народу дерти податки для Московщини, щоб хлібом українського народу годувати московське військо, щоб з нашого народу брати рекрутів в московське військо, аби за Москву проливали кров не так Москалі, як головно Українці, щоб землі України й Запорожжя роздати московським панам, сенаторам і генералам, аби весь наш, козачий і некозачий, народ закріпостити й закувати його в ярмо панщини. Як усі народні пісні, котрі ми навели, показують, Москви пощастило все те зробити. Українець, що першє був вільний, по винищенню козацтва заснівав :

Ой, горе, пе Гетьманщина. —
Надокучила нам вража паншила,
Що, ходячи, наїси ся, сидячи, виспиш ся.
Як на панщину іду, торбу хліба несу,
А з панщини іду, — ні кришиночки,
Обливають мене дрібні слізочки.

*) Мальтизи — орден лицарів на острові Мальті.

Або друга така :

Ой, Москалю, Москалю, що так худо робиш ?
Славне наше Запороже усе в конець переводиш !
— Не жалуйте, Зацпорожці, та на свої вражі пани*),
— Бо пани, пребісові сини, уже вони поробили,
— Що всі стени, усі землі, Москалеви вручили !

Москалі вигубили наше козацтво, Москалі загорнули всі наші краї під свою нагайку, Москалі всі наші лани, степи й ліси порозібрали, запрягаючи останки козацтва й селян в ярмо панщини. До того просвіта серед народу на Україні слаба, бо школа чужа, московська, дітям тяжко чужу мову розуміти. Росія-Московщина не допускає і українських газет, аби народ не набирає ся розуміння, „хто він“, аби не гуртував ся і не забажав знову волі України. Москалі деруть з України податки, але сії гроші не на добро українського народу, але на свою користь витрачають : на царя, на його рідно, на московських панів, урядовців, на царське військо, на поліцію, жандармів, охрану, каторгу, на московські школи і т. д.

Тому не злобна видумка „мазепинців“, як звуть Москалі свідомих Українців, що Москва Україну зажерла й дальше зажирає. Се гірка й крівава правда, бо про неї виспівав сам народ у прадідних піснях. Ті пісні ще й нині співають ся, особливо старими людьми, хоч нераз люде й не розуміють вже добре того, про що в тих піснях співається ся.

Письменні люди списали їх з народніх уст і пустили в книжки, щоб грядучі покоління, дурманені в московських школах, не забули, як Москва-Росія зажерла Україну !

*) „Свої вражі пани“ — се козацька старшина з Гетьманщини, що зрадила Україну та ішла на царську сторону, за що царь заплатив їй, заводачі в Україні кріпацтво.

Українські бібліотечки.

Щоб облекити полоненим набування книжок, видавництво С. В. У. підібрало готові українські бібліотечки з науково-популярних, політичних і белетристичних творів. Бібліотечки мають ся на продаж, починаючи від бібліотечки 1 — 10 корон (з пересилкою 11 корон)
" 2 — 20 " {з пересилкою 21 " }
" 3 — 30 " {з пересилкою 32 " } і т. д.,

кінчаючи більшими бібліотеками на суму 100 і більше корон.

Хто купив першого місяця бібліотечку за 10 корон, може на другий місяць по надісланню нових 11 корон одержати доповнення книжок до 2 і т. д.

Підбір книжок видавництво полишає собі, однаке прийматиме по можливості під увагу бажання замовляючих (більш або менше наукових творів, чи красного письменства).

Гроші найкраще висилати при замовленні наперед, бо пересилка накладною платою коштує дорожче. На пересилку треба додавати, як то вище зазначено, на кожних десять корон по 1 короні.

Полонені українські громадяне! Вам більш ніж кому небудь іншому потрібно під час перебування в полоні придбати як найбільше знаття, розширити свої очі та зрозуміти, хто ми й що ми, зрозуміти, які великі сили затаєні в нашім народі, потрібно підготовити себе до боротьби за наші права й нашу волю!

Книга на рідній мові та про рідний край — се те, що розширює наші очі, підготовляє нас бути справжніми громадянами, єдине нас духове.

Нехай же в кожнім місці, де є тільки гурток полонених-Українців, появить ся бібліотечка. Гуртуйте ся задля цього, складайте гроші до спільної каси та спільно закуповуйте книжки, спільно їх і читаючи й обмірковуючи прочитане. Чим близше до кінця війни, чим близше до миру й до повороту до дому, тим більше се потрібно. Не гайте-ж дорогоого часу!

Замовлення та гроші слати на таку адресу:

==== Bund zur Befreiung der Ukraina, =====
Wien, VIII., Josefstadtstraße 79.

ВЕЛИКИЙ, ДЕШЕВИЙ І ЦІКАВИЙ

КАЛЕНДАРЬ-

Памяткова книжка

Союза визволення України

на 1917 р.

Обіймає поверх 500 сторін друку, містить 103 ілюстрацій й численні статті з області культурного, економічного й політичного життя українського народу по обох сторонах кордону та найкращі взірці поетичної творчості національних поетів.

Календар Союза містить між іншим найдокладніший огляд воєнних подій за два роки й ще докладніший огляд українського життя в Росії від початку українського національного відродження до останніх часів і статті про політичні змагання українського народу в часі війни.

Призначена в цілості для національного освідомлення найширших народніх мас, Памяткова книжка Союза поза календарними відомостями ніколи не стратить на вартості та буде для кожного Українця

доброю памяткою з воєнного часу.

Ціна календаря 2 К 50 сот. в opravі 3 К 70 сот.

З пересилкою 4 К.

Австрійські живніри-Українці й російські полонені,

котрі замовлять книжку безпосередньо в Союзі у Відні, дістають календар по знижений ціні — **за 2 кор.**

в opravі 3 К 20 сот. З пересилкою 3 К 50 сот.

Книгарням і трафікам дається звичайний кляigarський опуст.

Гроші надсилати почтовим переказом на таку адресу: **Wien, VIII., Josefstadtterstraße 79, T. 6. Administration des Nachrichtenblattes des „Bundes zur Befreiung der Ukraine“.**

На бажанні висилають ся чеки почт. щадниці ч. 107.090.

В Німеччині замовляти „**Памяткову Книжку**“ по такій адресі: **Zentralstelle des Bundes zur Befreiung der Ukraine, Berlin, W. 66, Leipzigerstraße 131.**

Накладом „Союза визволення України“ вийшла велика книга д-ра Степана Рудницького, проф. університету у Львові, п. з.

UKRAINA, LAND ■ UND VOLK ■

(Україна, край і народ).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займається Україною, значить цілім півднем східної Європи, та гарно вивчено прогалину, яка була досі в науці географії. Книжка повинна знайти ся в руках кожного інтересованого Українця.

Ізміст такий: Україна як географічна одиниця. I кн. Фізична географія. Положення й великість. Чорне море й його побережя. Загальний огляд будови поверхні України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клімат. Ростинний і звіриний світ України. II кн. Антропогеографія. Етнографічні граници України. Число й розміщення Українців по їх землі. Український народ яко антропогеографічна одиниця. Загальні замітки. Антропологічні прикмети Українців. Українська мова. Історично-політичні традиції та змагання Українців. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-географічний огляд України. Довецтво й рибальство. Лісове господарство. Хліборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багатства. Промисл. Торговля й комунікація. Области та селитиби України. Список важливішої літератури та докладний показник імен і річей.

До книжки додано 6 карт: поглядову фізичну карту України 1:5000000, геолого-геоморфологічну, тектонічно-морфологічну, кліматичну, ростинно-географічну й етнографічну карту східної Європи 1:10000000.

Замикають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народні типи України.

Видання дуже гарне та старанне. Карти й образки виконані дуже добре. Ціна в порівненню до величезних коштів накладу невисока: 10 кор. за брошуркований примірник, а 12 К за примірник у гарній синій оправі з золотими витисками.

**Купуйте дешеві й загально-доступні видання
Союза визволення України:**

	к. с.
Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск	Бр. 1—в опр. 1·50
Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України	—50
Сім Пісень. Гостинець для українських вояків. З нотами	—20
Др. М. Лозинський. Галичина в житті України	—60
М. Возняк. Наша рідна мова. З 18 портретами	—20
Проф. І. Шишманов. Роль України в болгарськім відродженню (Вілив Шевченка на болг. поетів передвізвольної доби)	—20
Проф. С. Томашівський. Церковний біз української справи	—30
О. Кириленко. Українці в Америці	—50
Др. І. Крипякевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З малюнками	—40
Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія	—80
Др. Осип Назарук. Слідами Українських Сбочових Стрільців. З малюнками	Брошур. 3·50, в оправі 4·50
О. Скоропис-Йолтуховський. Значине самостійності України для європейської рівноваги	—20
Памяті Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону. Задля М. Возняка. З малюнками	1·—
Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновіші часи. З численними портретами	1·20
Памяткова книжка Союза визволення України і календар на 1917 р. з 103 ілюстраціями. Ціна 2·50	3·70
опр. прим.	
Б. Заклинський. Що треба знати кожному Українцеві. З малюнками і картою України. Вид. 3-е	—30
Іл. Бочковський. Фінляндія та фінландське питання	1·20
Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини	—80
Вол. Гнатюк. Національне відродження австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	—80
Вол. Гнатюк, Українська народна словесність. (В справі записів укр. етнографічного матеріалу)	1·—
Наша пісня. Співник. 20 найпопулярніших укр. пісень і гимнів з нотами	—50
М. Богданович. Вілоруське відродження	—40
В. Антонович. Хмельниччина в повісті Г. Сенкевича	—40
Чужинці про українську справу	—40
М. Троцький. Литовці	—40
Вяч. Будзиновський. Як Москва нищила Україну	—60
Др. М. Лозинський. Михайло Павлик	—40
Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичному розвитку)	—50
G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблема. (Про умови самостійності української держави)	—20
Dr. E. Lewyckyj, Galizien	—60
H. Boczkowski. Україна а ukrajinská otázka. (Україна љ українське питання). По чеськи. З картою України	1·—
V. Choma-Dovsli. Україна і Українці (по хорватськи)	1·—

Набувати можна отієї всії книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. Wien, VIII., Josefstadtstr. 79, II, St., T. 6.

На жаданнє висилається поштовий чек ч. 107.090.